

Urbán László

Szemere és Madách

A Tragédia születése óta foglalkoztatja a kutatókat a kérdés, vajon Madách korszakos műve visszavezethető-e valamilyen korai forrásra?! *Goethe* Faustja a leggyakrabban hangoztatott (vélt) ősforrás, de találkozzunk *Byron, Victor Hugo, Marlow, Milton, Lenau, Metastasio, Quinet, Lamartine, Dante, Lessing, Shelley, Heine, Hogarth, Gall*, stb. nevével, a magyarok közül *Bessenyei, Csokonai, Kölcsey, Vörösmarty, Jósika, Széchenyi, Petőfi* tűnik fel. A pozitivisták hatáskutatók buzgólkodását először *Voinovich*, később *Barta János* majd *Baranyi Imre* kérdőjelezte meg: rámutatnak a mű zseniális eredetiségére, eloszlatják a forráslegendákat és a reminiscencia-fantáziákat.

Anélkül, hogy a meghaladott filológiai próbálkozások csapdájába esnénk, s apró hatáselemek mozaikjára bontanánk az egészében eredeti művet, szerény tanulmányunkban megkíséreljük feloldani azt az ellentmondást, hogy a világirodalom egyik csúcsteljesítménye előzmény nélküli mind nemzeti irodalmunkban, mind a Madách-életműben. Előbb azonban szót kell ejtenünk a lelőhelyről.

Az 1821-ben alapított irodalmi almanach, az Auróra a magyar "irodalmi élet legfontosabb tényezőjévé, fórumává vált".¹ 1833-ban Kisfaludy utáni második szerkesztője, Bajza, elégedetlen lévén kiadójával,² Trattnerrel, Kilián *Amant György*öt bízta meg a nyomdai-kiadói tevékenység ellátásával. Trattner azonban nem nyugodott bele a kereskedelmi érde-

keit sértő döntésbe és továbbra is jogot formált az évkönyv tulajdonához. Szemere Pált hatalmazta fel az ellen-Auróra szerkesztésével, s így két évig két Auróra jelent meg.³ Azért csak két évig, mert a meglehetősen gyenge, "eszméileg silány, zavaros, az értelmetlenségig rendszertelen"⁴ kiadvány hamar elvesztette olvasótáborát s színvonalas és népszerű almanach-rokona árnyékában csendesen kimúlt.⁵ Nem is csoda, ha az ellen-Auróra elkerülte a szakemberek figyelmét, s így tudtommal még senki sem fordított figyelmet a "Davy"⁶ címmel megjelent írásra.⁷ A "Davy" Szemere Pál munkája, amint azt 1833. december 9-én Kölcseyhez intézett levele bizonyítja⁸ (1890-ben kiadott gyűjteményes kötetben is megtalálható I. 233-244.p.).

* A pest megyei Pécelen született 1785-ben, iskoláit Budán, Halason, Nagyköröson, Pápán, Sárospatakon, Pozsonyban végezte. 1805-ben királyi táblai jegyző, 1808-ban ügyvédi vizsgát tett, 1829-ig pest megyei alügyész, ambícióit azonban elsősorban a nemzet kulturálódásának szentelte. *Vitkovics Mihállyal* és *Horvát Istvánnal* alkotják Kazinczy "előretolt helyőrségét", "pesti triászát". Az ifjú Szemere éles polémiát folytat a "Árkádia-perben" (1807), Kölcseyvel megírják a "Felelet a Mondolatra" (1815) című vitairatot. 1810-ben a Hazai és Külföldi Tudósításoknak fordít, 1817-ben egyik alapítója a Tudományos Gyűjteménynek; 1831-től az Akadémiának, kilenc év múltán a Kisfaludy-társaság tagja. Meghalt 1861-ben. (A szerző)

A "Davy" nem más, mint keretes álomlátás az emberiség történetéről: a lélek, a Genius "egymást felváltó jelenetekben mutatá meg, mint ment az ember vad állapotjából magas civilizációja felé." A "világszínházban" sorrendben követik egymást az emberi történet nagy korszakai:

barbárság állapota –,
kezdetleges földművelés és állattenyésztés –,
ókori birodalmak: Egyiptom, Görögország –,
középkor –,
olasz reneszánsz –,
felvilágosodás –,
polgári állapot.

Ami a különlegességét adja e világtörténetnek: az emberi gazdaság, az új találmányok, a tudomány és a műveltségi viszonyok előmenetele szempontjából ábrázolja a fejlődést – kis bátorsággal akár azt is mondhatnánk, hogy a fejlődés materiális okait és mozgatóerőit kutatja.

Az "emberi társaság" fejlődését taglaló szakaszban az író kifejti, hogy a társadalom változásait nem a "kormányzóknak, vezéreknek vagy seregeiknek" kell tulajdonítani, hanem "más elmebeli vagy morális" okoknak. Az "emberi társaság előmenetelét tárgyazó javítások korántsem főrangúaktól vészik származásokat. Eredetők idejében a leghíresebb nevek munkáji is kevésbé becsültettek: sőt alapítójik megvettetve voltak (...) Valóban! semmi sem lehet fájdalmasabb, mint az emberi nemzet hálátlansága legnagyobb jóltevői iránt." Ennek ellenére a világ megy előre, hiszen "az egész rendszer örök és tántoríthatatlan igazságú törvények által kormányoztatik". Ezek a törvények a nemek statisztikai viszonyainak állandóságában, az ökoszisztéma egyensúlyában, az emberi fajkeveredés nemesítő hatásában is megmutatkoznak. Az írás történelemfilozófiai csúcspontja a XIX. szakasz, ebben az emberi haladás célja fogalmazódik meg: "tagadhatatlanul nyilvánosságos a világnépesítés nagy plánuma: organisatiókat formálni, mellyek felségesebb és lelkiibb életgyönyörökre fogékonyak legyenek: s ekképpen az

embert merő állati természetéből fölemelni (kiemelés tőlem). A civilizatio örökítésére olly emberfajok terjednek el, mellyek ezen nyereségekre különösen alkalmasok; s így a társaságra nézve bár melly, egyes embertől eredett, valódi javítás sem veszhet el egészen". Az irodalmak, városok virágzása, felemelkedése, majd lesüllyedése és pusztulása, "homokpusztaságok és posványok" keletkezése a zöld mezők, szántóföldek helyén törvényszerű és megállíthatatlan folyamat. De a haladás a veszteségek ellenére folyamatos és komulatív: "... mind az, valami mesterségektől és életet ékesítő intézetektől vőn eredetet, a társaság újabb állapotjában ismét életre jutand (...) az elmebeli munka vagy a tudományos Genius resultatumai állandók és el nem veszhetők".

Ekkor jelenik meg a Genius, hogy kezdetét vegye az utazás a "legmagasabb világok, a nap-rendszer körében, hol minden planéták tisztán látszanak". A Génius maga is fennkölt, a nap rendszeréhez tartozó szellemi lény. "Mi légyen az itteni lakosok természete és öröme?" – az írás a továbbiakban erre a kérdésre keres választ. A nap rendszeréhez tartozó lények – így Davy vezetője is – az Istenség közelében élnek: "ama felséges istenség személyes jelenlétét érezzük, melyet te (t.i. Davy) sejdítisz. Tiéd a hit – A tudás miénk."

A "lassú és édes szózat elhal" – hősünk inasa szavára ébred.

Madáchról tudjuk, hogy évekkel zseniális művének megírása előtt már foglalkoztatja a gondolat egy "világszínház" megalkotásáról. Minden bizonnyal ismerte ezt az ellen-Aurórárt, hiszen a korabeli közvélemény élénk figyelemmel kísérte az Auróra-pert.

Milyen konzekvens párhuzamokat találunk a két mű között? A mű egésze a Davy esetében is három részre oszlik: a keretbeszélgetésre, a történelmi, valamint az úr-álomra, az utóbbi valójában az emberiség jövőjének eszenciája. A keret-beszélgetésben konfrontálódó jellemek, a rajongó *Ambrosio* és a szkeptikus *Onuphrio* Ádám és Lucifer mentalitásának ellentétét idézik.

Gráciát és Rómát csak kevés emlékekben lehet látnunk; 's jövőre idő, melyben a' mostani Róma az lesz, a' mi a' régi most; 's a' régi Róma és Athéne az lesz, a' mi Tyrus és Carthágo most: színes homok a' pusztában; hol a' tezer' hullámjai által kihányt téglá és üvegcserepek lesznek egyedül hírmondójik.

AMBROZIO.

bérvet.

Az említett történetek 's kétségbe ejtő szempontok ellen, kifejezett vallásom' bizonyosságban tökéletes vígasztalást találom, épen nem nehéz.

Én a' régi birodalmak' eredetét, előmentét, emelkedését, hanyatlását és esztét az emberi nemet' megváltásban bizonyos csillokra rendelt jelek gyanánt tekintem; melyek már annak előtte voltak megfigyelve.

Egy vagy más ország' alapítását avagy eszéstét, mely a' polgári történetben oly nevezetes jelenetnek látszik, az emberre és vallási intéseire nézve csak csekély befolyásának; ellen-

vezetést: akkor azon szellemi lények rendelkezése nevezetesebb és magasabb planáttal világban emeltetik fel.

XXVI.

A' nap' rendszeréhez tartozó lényeket, melyeknek egyike vagyok, nem mutathatom meg: észkeid el foguának eszézní ragyogásuk körül. Magam is, csak mint szívat, jelenhetek meg előtted.

A' végtelen bölcsesség' terveibe egy részt be vagyunk avatva.

Ama' felsőleges istenség' személyes jelenétét érezni, melyet te sejtél.

Tied a' hit —

A' tudás miénk.

XXVII.

Legnagyobb boldogságunk azon meggyőződésben áll: hogy isten világán gyújtott világok vagyunk.

Tudjuk, hogy ők igazság törvényei, a' legfelsőbb nap' és álló csillaguktól le a' porig, mindeneken uralkodnak.

ben az Egy-isten' üszetele felállítását, megvetett népközt, a' legnevezetesebb történetnek tartom az é világban; 's így azt hiszem, hogy a' keresztényesség a' zsidósághól természet szerint származott; és hogy a' pogány nemzetek' tanításai mind csak előkészületek voltak azon vallás' győzedelméhez és végső megállapításához, mely az emberi elme' legértekebb körében állapotjához, valaminek minden éghajlathoz és minden nemzethez, legalkalmasabb.

ONUPHRIÓ.

nyugton.

Nem jól ért barátom, ha engemet hitetlennek vagy keresztényesség' ellenségekk tart.

Hiszem, hogy embernek a' religio elkerülhetetlen; hiszem, hogy kellőnek oly szükségos, mint állatnak az éstén, egy, ha letszik, kinyitkozhatott világ, mely lennüket az élet' homályain végig vezessen, a' halhatatlanság' reményét kebleinkben élése: de bocsásson meg, ha ezen éstént különféle alakjai alatt egyedül

3 *

Tudjuk, hogy örökkévalóságában kezdődnek és végződnek mindenek.

Tudjuk, hogy isten az okoknak oka, és az erőknök erje!

XXVIII.

A' lassú és édes szózat elhallgatott.

Úgy letszik, mintha hirtelen a' földre estem volna le. Azonban világosság' fényelt előttem, 's nevémet hallám. Fájdalom! nem szellemi vezetéstől töltd.

Inasom álla előttem, szövétnekkel jobbaján. Beszélt, hogy a' romok között keresse haszontalanul; hogy kocsim színté egy értől fogva vár velem; és hogy barátomat, Ambroziót és Onuphriót, F... palotájában hagyá vala el.

Madáchra emlékeztet a hit és a tételes valóság, a történelmet előrevivő nagy egyéniségek és a hálátlan tömeg éles szembeállításai is. A Tragédia történelemfelfogására hasonlít S Hegelre¹⁰ utal a kultúrák életének cél- és törvényszerű ciklikusságáról, megjósolható rendeltetéséről, de a szellemi vívmányok átörökítéséről vallott eszme is. Nem a véletlen műve az sem, hogy az áltudományokat, az asztrológiát és alchimiát hasonló szémszögből ítéli meg mindkét szerző. Egy tőből fakad az egyiptomi piramist és a római Colosseumot egyaránt pusztulásra ítéző szemlélet is. Itt és ott is feltűnnek a statisztikai törvények, a fajnemésítés, a szerves természet egyensúlyra-törésének gondolatai. Végül a Davy szinte minden sora dramatizált irodalmi feldolgozásért kiált: – a megszólaló “igen értelmes és kellemes szózat” olyan volt, “mint valamely magas költemény prológusa”.

– Valóságos madáchi szentenciaként hat a “Tiéd a hit/ A tudás miénk” befejező szavak.

Természetesen szó sincs arról, hogy Madách mechanikusan lekopírozná Szemere ötletét, ellenkezőleg, éppen a Madách által hoz-

zázott többlet teszi döbbenetesen aktuálissá az eredeti gondolatot. Szemere ugyanis a transzcendentális utazással körvonalaz egy pozitív utópiát, tehát az emberiségre váró ideális állapotot a “felsőbb” spirituális régiók ábrázolásában vetíti elénk. Madách ezzel ellentétben egy anti-utópia, azaz disztópia figyelmeztetését állítja elénk. Rejtett törésvonal vágja ketté a Tragédiát (kétségbeesésbe kergette évtizedekig az analízálókat), a retrospektív történelmi színek a hegeli történelemmagyarázat megjelenítései, míg a “jövő”-színek az emberiségre leselkedő veszélyek összefoglalása. Ez magyarázza a nyitvahagyott kérdések sorát, az Úr kétértelmű megnyilatkozásait.

“Azok a kérdések, melyeket a Tragédia látszólag nyitva hagy – állítja helyesen Sötér István –, azok a kérdőjelek, melyek látszólag megfeleletlenek maradnak benne: újból és újból felszítják az utókor érdeklődését, vitakérdést...” “A Tragédia nem tanít, nem kijelent, hanem: kérdez”¹¹ Még pedig az emberiség leggyőtrőbb gondoljaira kérdez rá, ezért érezzük frissnek és aktuálisnak ma is.

Jegyzetek

1. Fenyő István: Az Auróra Bp. 1955. 62.p.
2. A precíz Bajza – többek között – a rengeteg nyomdai hibára panaszkodott.
3. A Tudományos Gyűjtemény 1834. II. számában Horvát István gyűjti össze és kommentálja – Bajza-ellenes éllel – a megjelent szerkesztői nyilatkozatokat.
4. Fenyő I. i.m.
5. A nagy vita jelentette a tárgyát az un. “Aurora-pör”-nek, mely először vetette fel irodalmunkban a szerzői jog kérdését.
6. Aurora (Szerk.: Szemere Pál) 1834. 117-141.p.
7. Egyetlen recenziót találtam az eredetileg anonim írásról: a Tudományos Gyűjtemény 1834. évfolyamának “Vidéki” álnevű munkatársa a “Dawy”-t (sic) “komoly phantáziának” mondja, lényege: “...minden elmul és öszve rogy, de amit az emberi lélek a mivekben – találma-

nyokban, tudományokban egyszer kivivott, az örökké maradandó.” Komoly mondanivalója ellenére “az előadás valamennyire unalmas”, jegyzi meg recenzensünk, hozzátéve, hogy a lapot olvasó dámák érdeklődését bizonyára nem fogja kivívni (VIII. 75.p.)

8. U.o. III. 255.p.
9. A Bajza-féle Aurórát bizonyosan jól ismerte Madách, könyvtárában is ránkmaradt egy kötet (a többi elveszhetett), s Madách Marihoz 1840-ben kelt egyik levele mottóként az Aurórából vett sorokat idéz.
10. A publicisztika Hegel-vitái 1833-ban Vecsey József támadó cikkeivel veszik kezdetüket, s az évtized második felére mélyülnek el. Doskar Éva: Hegel magyar utókorában in: Irodalomtudományi Évkönyv 1940. 427-440 p.
11. Sötér István: Álom a történelemről Bp. 1965.